

Розділ I

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

УДК 811.161

Валентина Василенко
(Суми)

УНІФІКАЦІЯ ПОНЯТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНА СИСТЕМА І КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНА СВІТУ У СУЧАСНОМУ ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

У статті розкрито значення термінів концепт, концептуальна система і концептуальна картина світу та відзначено їх важливу роль у ментальному каркасі мовної картини світу. Розглянуто як когнітивна лінгвістика за допомогою цих термінів дозволяє інтерпретувати знання, приховані у мовній картині світу.

Ключові слова: *мовна картина світу, концепт, концептуальна система, концептуальна картина світу, мовна картина світу.*

Постановка проблеми. За останні десятиліття вітчизняна лінгвістика прийняла у свою метамову кілька термінів, які активно використовуються і широко вживаються в різних дослідженнях. Серед таких термінів – мовна картина світу, концептуальна картина світу, концепт, концептуальна система та ін. Два терміни – концептуальна система і концептуальна картина світу – не є синонімами.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Під терміном концептуальна картина світу розуміємо повну базу знань про світ (донаукових і наукових), накопичену за всю історію існування народу, який говорить цією мовою. Обсяг поняття «концептуальна картина світу» не збігається з обсягом поняття «мовна картина світу» [6; 7; 8]. У першому випадку диференціюючими ознаками поняття є складна будова і багаторівневність. І якщо в мові існують процеси архаїзації і десемантизації, то в концептуальній картині світу акумулюється все, що колись було пізнано, названо й освоєно. Перший рівень у ній утворюють знання архаїчні, це знання дописемного періоду. Далі з'являється рівень знань, який частково фіксується в різного роду текстах. Наступні рівні – це знання різних наук, як систематизовані, так і несистематизовані. Мова зберегла ці знання у своїх знаках і категоріях (наприклад, до категорії живого в українській концептуальній картині світу відносяться не тільки тварини і людина, але і рослини, які живуть і вмирають; ця категорія пов'язана з категорією одухотвореності – наділеності душею). Термін концептуальна система визначаємо як сукупність всіх концептів, що входять у ментальний фонд мови, що знаходяться в різних типах відносин між собою. Вони реалізуються у вигляді репрезентантів – мовних знаків [6, с. 163-169].

Виклад основного матеріалу. Концептуальну систему можна назвати ментальним каркасом мовної картини світу. Концептуальна система – складне утворення: її формують концептуальні підсистеми, такі, наприклад, як концепти небесного світу (сонце, зірки, місяць, комета, планета, небо та ін.). Ландшафтні концепти (земля, море, річка, луг, ліс, океан, озеро та ін.), зооконцепти (птаха, звір, хижак, метелик, сонечко та ін.), антропоконцепти (володар, правитель, підданий, воїн, мандрівник, музикант, вчитель та ін.), соціоконцепти (політичні, ідеологічні, інтерперсональні, релігійні, етичні) і т.д. У кожного народу своя міфологія, свій шлях у донауковому пізнанні світу, тобто своя культура. Ці

знання теж відображаються на концептуальній системі: «Культуру можна визначити як те, що дане суспільство робить і думає. Мова ж є те, як думають» [8, с. 193-194]. Поняття концептуальної системи включає в себе весь обсяг моделей осмислення і опису світу і його фрагментів. Таку систему можна назвати традиційною, тому що вона функціонує у вигляді стійких форм мови. Концептуальна система консервативна. І разом із тим концептуальна система кумулятивна; вона розвивається, доповнюється новими ознаками, так як мова має властивість самовідновлення, має здатність до породження нових мовних форм для вираження нових знань. Концептуальна система володіє принципом голографічності. Суть принципу полягає в тому, що концепти, котрі складають цю систему, являють собою сукупність ознак, необхідних і достатніх для ідентифікації фрагментів світу. При цьому кожна ознака концепту є самостійним концептом, тобто в ознаки є свої ознаки. Під терміном мовна картина світу розуміємо відбиту в мовних знаках систему знань про світ, а також способи одержання й інтерпретації нових знань. При такому підході мова розглядається як певна концептуальна система і як засіб оформлення концептуальної системи знань про світ [2, с. 20-27]. Лінгвальність світу полягає насамперед у тому, що передбачається існування «організованого мовою світу подій», тобто існування «перформативного лінгвального буття соціуму і суб'єкта» [1, с. 86-88]. Відповідно до гіпотези Сепіра-Уорфа, їх наявність зумовлено тим, що структура мови визначає мислення і спосіб пізнання реальності. Однак для інших учених «велика кількість випадків провокування мовними сутностями неправильної оцінки ситуації є підставою для твердження про репрезентації в семантичній структурі мови двох світів – онтологічного, референтного, тобто світу позамовних сутностей і подій, що протоколюються в мові, і лінгвального, тобто світу, створеного мовою. Іншими словами, не мова визначає мислення, а світ, створений мовою, є світом нашого людського існування. Наша поведінка зумовлено законами цього світу, хоча і має, разом із тим, онтологічні рамки. Обидва ці світи знаходяться в тісній взаємодії. Саме на перетині цих світів і існує людина як особистість, з одного боку, котра визначає форми існування онтологічного і лінгвального буття, а з іншого, котра визначається та формується цими світами» [8, с. 227-237]. Людина пізнає не об'єктивну дійсність, яка існує поза нею і незалежно від неї, а через мову, якою володіє. Характер і розвиток мислення визначається її іманентним розвитком, тому будь-яке мислення має суто національні риси. У різних концепціях сучасного мовознавства робляться спроби вирішити одне питання: визначає мову світогляд або він не є первинним способом категоризації дійсності і світорозуміння. Ці теорії постулюють достатню відносність знань про світ, які прямо залежать від того, що служить джерелом цього знання: сама дійсність або її концептуалізація, зафіксована в значенні мовних знаків. Перші спроби виявити і дати визначення основної одиниці ментальності – концепту – з'явилися ще в ХІХ столітті. На «туманне щось» натрапили філософи та лінгвісти, які писали про «заокруглений об'єкт» і «внутрішню форму» (Г. Г. Шпет), «внутрішню форму» (А. А. Потебня), «позачасовий зміст» (С. Л. Франк), «принципове значення» (А. Ф. Лосєв) і навіть про концепт (С. А. Аскольдов-Алексєєв). Терміном концепт визначаємо одиниці концептуальної системи в їх відношенні до мовних виразів, в яких полягають знання про світ. Ці знання відносяться до актуального або віртуального стану світу. Що індивід знає, думає, представляє про об'єкти зовнішнього і внутрішнього світів, і є те, що називається концептом. Концепт – це уявлення про фрагмент світу. Таке уявлення (образ, поняття, символ) формується загальнонаціональними ознаками, які доповнюються ознаками індивідуального досвіду і особистої уяви. Для нашої мови національним є, наприклад, мати, приміром поняття-ідеї виступають соціалізм і комунізм, символом – калина (пор. цю символіку в українському фольклорі). У кожного носія мови є свої індивідуальні уявлення, асоціації, що стосуються зазначених прикладів. До поняття «концепт» входить певне уявлення про фрагмент світу або частини такого фрагмента, що має складну структуру, виражену різними групами ознак, що реалізуються різноманітними мовними способами і засобами. Концептуальна ознака об'єктивується в закріпленій і вільній формах поєднань відповідних мовних одиниць – репрезентантів концептів. Концепт відображає

категоріальні і ціннісні характеристики знань про деякі фрагменти світу. У концепті полягають ознаки, функціонально значущі для відповідної культури. Повний опис структури концепту, значимого для певної культури, можливий тільки при дослідженні найбільш повного набору засобів його уявлення [3, с. 335-339]. Зв'язка «концепт – слово» висловлює найважливіше положення, на яке необхідно звернути особливу увагу. Найчастіше концепт вербалізується саме за допомогою слова. Концептуалізація світу відбувається через мову, і образи світу, що існують у свідомості, можна простежити через образні ознаки, закріплені в мові. Дослідити концепт можна тільки за допомогою мови. Саме мова і є засобом проникнення в концептуальну систему. Концептуальна система – це каркас мовної системи і його фундамент. У концепту ментальна природа, але пізнати концепт, описати його структуру і складові його когнітивні ознаки можна тільки за допомогою мови. Можна міркувати про невербалізовані концепти, однак, коли ми говоримо про них, описуємо їх, ми користуємося ресурсами мови. Значить, ці концепти можуть бути вербалізованими. Тільки не одним словом, а описово. Тому питання про невербалізовані концепти відпадає само собою. Концептуальна система у кожної людини індивідуальна. Дослідження індивідуальних концептуальних систем поки зводиться до аналізу авторських мовних картин світу, з опорою на тексти – усні або письмові, тобто аналізуються способи втілення концептуальних ознак у мовних формах. Існуючі знання про світ належать фонду загальної для всіх носіїв мови інформації. Характеристика, на якій ґрунтується уподібнення (порівняння / аналогія) одного концепту іншому, дозволяє стверджувати схожість між відомим і невідомим. Таку схожість визначаємо терміном ознака концепту, під яким розуміємо загальну підставу, за якою порівнюються деякі несхожі явища. Реконструкція структури концепту здійснюється шляхом найбільш повного виявлення можливих ознак, які можуть бути об'єднані за загальною для них видовою або родовою асоціативною характеристикою. Дослідження концептуальних ознак і зіставлення фрагментів картин світу в різних мовах – одна з основних цілей концептуальних досліджень. Дивною закономірністю, що характеризує мову, є здатність мови зберігати і передавати те, що століттями закріплювалося у вигляді стійких виразів, когнітивних моделей. Ознаки концептів, що представляють національну картину світу, консервативні [6, с. 163-169]. Так, картина світу народів змінюється, структура ознак концептів розширюється за рахунок постійного пізнання світу. Розвиток науки, культурні процеси доповнюють відомості про світ. На ці наукові і культурні уявлення накладають відбиток мінливі релігійні та наукові погляди соціуму. Прийнято вважати, що мова повністю фіксує концептуальну систему, проте це не зовсім так. Мова відображає концептуальні системи носіїв мови в їх сукупності, тобто загальнонаціональна концептуальна система не збігається з індивідуальною. При цьому загальнонаціональна концептуальна система – це абстрактне явище, щось усереднене, що відноситься до етичного рівня мови. Індивідуальна концептуальна система – втілення свідомості конкретної людини, що відноситься до етичного рівня. Для багатьох носіїв української мови слова апологет, монетаризм нічого не значать: у мові слова є, а їх зміст і тим більше їх внутрішня форма просто не всім відомі, диференціальні ознаки, що виражаються у вигляді сем, не беруть участі в образній системі мови. Це можна було б пояснити простим фактом запозичення цих слів з іншої мови, але якщо монетаризм в українській мові з'явився відносно недавно, і не було достатньо часу на його осмислення, то апологет відоме з XI ст., і слово це до сих пір активно використовується в політичному дискурсі. Контексти, в яких зустрічаються ці слова, прямо вказують на їх негативну конотацію, але значення слів не завжди з цих контекстів зрозумілі. Для наших сучасників маловідомими можуть бути цілі концептуальні галузі: сільське господарство, тваринництво, національна кухня, міфологія та ін. Не кожен може розкрити повний зміст концептів, які переховуються за словами льон, конопля, узвар, Велес, Перун. Слово, що не дає ніякого смислу для носія мови, об'єктивує нульовий концепт. Якщо світ представляється носію мови у вигляді категоріальної сітки, в якій кожна клітинка є родово, видово або конкретне поняття, то на кожную клітинку при подальшому усвідомленні і описі світу накладається вся категоріальна сітка, закріплена за даною мовою. До даного фрагменту світу

«приміряються» всі категорії, існуючі в мові; проте не всі категорії будуть сумірні з пізнаваним поняттям [7, с. 75-91]. Свідомість людини така, що будь-яке слово сховане за словом концепт зазвичай включається в кілька осередків категоріальної сітки, що забезпечує його існування у вигляді безлічі асоціативних зв'язків. Іншими словами, при перенесенні ознак з інших концептуальних областей описуваний фрагмент світу уподібнюється до чогось іншого, схожого за якістю, властивістю або функцією. Основна роль концептів у мисленні – це категоризація, що дозволяє групувати схожі об'єкти в певні класи. Система знань про світ – концептуальна система – виражена в мові, у тому числі у вигляді категорій – прихованих (понятійних) і граматичних (закріплених у формах постійного вираження відповідної категоріальної ознаки). Система знань про світ не збігається у різних народів, в першу чергу це помітно саме у складі граматичних категорій. Часто кажуть, що дійсність неоднаково відбивається в різних мовах через нетотожні умови матеріального і суспільного життя людей. Але не тільки це впливає на концептуальні системи різних народів. У кожного народу своя міфологія, свій шлях у донауковому пізнанні світу, своя культура. Розглянемо ще кілька термінів у зв'язку з появою нових досліджень. Парні концепти. Під парними концептами розуміються ті, у яких слова-репрезентанти вважаються повними або частковими синонімами. Існування слів-дублетів обумовлено історичними факторами розвитку мови: на якомусь етапі в одній мові з'являються подвійні іменування одного і того ж референта. Так, концепт луна об'єктивується у нашій мові варіантом (повним синонімом) місяць. За часом появи первинним є слово місяць. Прикладами парних концептів служать такі, як істина і правда, брехня і обман, горе і недоля і т. ін. Бінарні концепти. Під бінарними концептами розуміються такі, слова-репрезентанти яких є антонімами. Наприклад, бінарними концептами будуть любов і ненависть, світло і темрява, друг і ворог, будувати і руйнувати, багато і мало та ін. Еквівалентні концепти. Під еквівалентними розуміються концепти, структури яких повністю або частково збігаються, особливо в мотивуючій і понятійній своїх частинах, а їх репрезентанти виступають рівнозначними при перекладі. Порівняльні концептуальні дослідження дозволяють виявити загальне і специфічне в структурах еквівалентних концептів. До розряду еквівалентних концептів відносяться душа і soul, серце і heart, мудрість і wisdom, дух і spirit, розум і mind, уяву і imagination тощо [5, с. 15-19].

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. У свідомості сучасної людини стикаються дві різні історичні традиції. Перша відображає цінності, ідеали і уявлення людей, що склалися як форми історичного досвіду буття у світі і утворюють ядро свідомості людини. Саме це ядро і є концептуальна картина світу, яку людина засвоює з мовою. Інша історична традиція обумовлена системою наукового знання, яка не з'явилася одномоментно, а розвивалася протягом усього періоду становлення народу. Система наукового знання засвоюється свідомо, саме це знання людині дається зі шкільної лави, а концептуальна система ховається в надрах мови, пізнається стихійно, неусвідомлено, її засвоєння відбувається з моменту народження. Людина, не замислюючись, використовує ті чи інші форми мови, тому що так прийнято. Когнітивна лінгвістика на сучасному етапі стрімко поповнюється новими термінами. Це зумовлено необхідністю розмежування об'єктів і предметів дослідження. Уніфікація термінів когнітивної лінгвістики – одна із непорушних цілей сучасного термінознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко В.А. Етнолінгвістичний акцент у дослідженні сучасних мовних процесів/ В.А. Василенко // Збірн. матер. Міжн. наук.-пр. конф. «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку». – 17-18 травня.- Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2008. – С. 86-88.
2. Василенко В.А. Вітчизняні лінгвістичні концепції комбінаторних характеристик мовних одиниць / В.А. Василенко // Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – С. 20-27.
3. Василенко В.А. Комбинаторные лексические потенции: лингвистический анализ отечественных концепций. / В.А. Василенко // Актуальные проблемы международного

- сотрудничества в области науки и образования: мат-лы I Междунар. науч.-практ. конф. (заочной). 28 апреля 2009 / отв. Ред.. Н.В. Сафонова. – Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2009. – С. 335-339.
4. Василенко В.А Українська соціовербальна комунікація як об'єкт лінгвістичних досліджень / В.А. Василенко // Філологічні науки: синхронічний та діахронічний аспекти. Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2011. – С. 31-39.
  5. Василенко В.А Рівні мовної картини світу: семантична структура / В.А. Василенко // Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Naukowa myśl informacyjnej powieki – 2013» Volume 17. Filologiczne nauki. Historia. Muzyka i życie.: Przemysł. Nauka i studia – 96 str. – С. 15-19.
  6. Пименова М. В. Концептуальная система // Колесов В. В., Пименова М. В. Концептология: Учеб. пос.; отв. ред. М. В. Пименова. Серия «Концептуальные исследования». – Кемерово: КемГУ, 2012. – Вып. 18. – С. 163–169.
  7. Пименова М. В. Концептуальная картина мира // Пименова М. В. Языковая картина мира: Учеб. пос. Серия «Славянский мир». – Изд. 3-е доп. – Санкт-Петербург: С.-ПбГУ, 2011. – Вып. 7. – С. 75–91.
  8. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Изд. Группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 656 с.

Valentina Vasylenko

THE UNIFICATION OF THE NOTIOS THE CONCEPTUAL SYSTEM AND THE CONCEPTUAL PICTURE OF THE WORLD IB THE MODERN TERMINOLOGY

The article deals with the determination of the such terms as concept, conceptual system and conceptual picture of the world. The Author points on its important role in the mental frame of the language picture of the world. The given reserch describes how the cognitive linguistics using the given terms allows us the interpretations that are concealed in the language picture of the world.

Key words : language picture of the world, concept, conceptual system and conceptual picture of the world, language picture of the world.

Валентина Василенко

УНИФИКАЦІЯ ПОНЯТИЙ КОНЦЕПТУАЛЬНА СИСТЕМА І КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНА МІРА В СОВРЕМЕННОМ ТЕРМИНОВЕДЕНІИ

В статье раскрыто значение терминов концепт, концептуальная система и концептуальная картина мира и отмечено их важную роль в ментальном каркасе языковой картины мира. Рассмотрено как когнитивная лингвистика с помощью этих терминов позволяет интерпретировать знания, скрытые в языковой картине мира.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепт, концептуальная система, концептуальная картина мира, языковая картина мира.

81'373.423:811.111

Маргарита Веремєєва
(Старобільськ)

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ОМОНІМІЇ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянута омонімія, актуальність якої викликана потребами лінгвістики на сучасному етапі. Були представлені різні думки відомих мовознавців про значення, місце і роль омонімії в англomовному дискурсі. У роботі проаналізовано різні підходи до оцінки